

ACC. N:R M. 13878: 1-6.

Landskap: Skåne Upptecknare: Wihlborg Larsson, Perstorp
Härad: N. Åbo Berättare: Oliva Jansson; se uppt. bla-
Socken: Perstorp Berättarens yrke: den baksida!
Uppteckningsår: 1954 Född år i

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

Kvarnar och kvarndrift. s. 1-6. Luf 99.

KVARNAR OCH KVARNDRIFFT.

Kvarntyper : Handkvarnar.

I denna ort har det icke förekommit väderkvarnar. I äldre tid fanns det vanligen på varje hemman en handkvarn. Denna användes, enligt vad äldre personer omtalat, huvudsakligen till malning av malt. Kvarnstolen var icke större i omgång än att den kunde stå i ett hörn i något uthus. Den hade en höjd av ungefär en meter och något mindre bredd. Den var oftast tillverkad av eke- eller bokträ. Stenarna vilka voro av gråsten hade en diameter av cirka fem kvarter eller 75 cm. I den övre stenen, "löparen" fanns inhuggna refflor på övre sidan. I en av dessa sattes en med järnpik försedd trästång, vars övre ända stacks genom ett hål i en bräda som var lagd över bjälkarna. Den eller de, som drog kvarnen fattade tag med händerna i stången och förde den runt, varvid stenen rörde sig. Löparen vilade på "axet", en järnbit vilken på mitten av sin undersida hade en hålighet vari den spetsiga övre ändan av en lodrätt stående genom ett hål i undre stenen "liggaren" löpande järnspole. Nedre ändan stod på en i kvarnstolens ben instucken träbit, vilken kunde regleras i höjdläge med tråkilar. På så sätt kunde löparen höjas och sänkas, allt efter som man önskade grövre eller finare mald. Säden infördes i kvarnen genom ett ungefär fem tum brett hål i löparens mitt. Vanligen togs säden med handen ur skäppan och lades i hålet. En liten träskoffa användes stundom härtill. På somliga handkvarnar fanns en trattliknande "bing" placerad över hålet. I denna lades då säden. Den stång med vilken man drog löparen runt, ersattes stundom med en svängarm av järn. Att draga handkvarn var ett mycket styvt arbete.

Sep. 99
/

Kvarntyper : Skvaltkvarnar.

Som denna trakt var rik på bäckar och smärre vattendrag, funnos förr en mängd s.k. skvaltör d.v.s. skvaltkvarnar. Vanligen hade varje hemman en sådan och vid enskiftet på 1820 - 30 talen tilldelades varje mantal eller del därav som utgjorde ett hemman, ett kvarnfall, i regel på den plats där hemmanet hade sin skvaltkvarn. I dessa kvarnar förmaldes all den säd som växte å resp. hemman. De flesta skvaltorna voro ur bruk långt innan 1900 talet, enär större kvarnar efter hand blevo byggda, men en sådan stod kvar i början på detta århundrade, nämligen vid Perstorps kyrkby, och därför ha vi god kännedom om dess utseende. Kvarnen stod invid Perstorpsån, eller som den vanligen kallades "Färgarebäcken" och ägdes av Nils Månsson, vanligen kallad "Färgaren", enär han i yngre dagar haft ett färgeri för garn. Månsson brukade förmala sin säd på denna kvarn och malde även till grannarna. Månssons son Edviñ Nilsson omtalade att kvarnhuset hade en ländg av 6 alnar och en bredd av 4 alnar. Det var av trä och bestod av ekevirke. Väggarna voro av skiftesverk, taket var av spån, man hade längre tillbaka varit av halm. Från ån ledde en grävd sidokanal till kvarnen, som var byggd över kanalen. En fördämning av gråsten fanns, så att kanalens vatten kunde dämmas upp. I fördämningen fanns en dammlucka, som var försedd med ett handtag, för att man skulle kunna lyfta upp luckan och släppa vattnet till vattenhjulet. Detta var av den liggande typen och kallades "köla". Det var försett med snedställda skovlar av bräder. I dess mitt fanns en axel av järn vars nedre ända stod i en urholkning i en ekkloss, som var nedsatt i kanalens botten. Axeln ledde upp till ett kuggverk av järn. Från detta ledde en höjd- och sänkbar axel till stenarna, vilka lågo i en kvarnstol som stod ovanför kuggverket och kölan. Stenarnas diameter var ungefär 1 meter och deras tjocklek cirka 6 tum vardera. På grund av den utväxling som skedde med kuggverket gick övre stenen

3

runt 4 å 5 gånger varje gång kölan gick runt. Man kunde mala ungefär 60 kg. i timman om vattentillgången var riklig. Säden bars in i kvarnen genom en dörr, säcken lyftes upp med handkraft på kvarnstolens bom och dess innehåll tömdes i en "bing" av trä som var anbragt över kvarnen. Såväl havre som råg förmaldes. Korn maldes även till malt. Edvin Nilsson fick redan som liten gosse ofta själv sköta kvarnen. Han sade att det var svårt att lyfta de tunga säckarna upp på kvarnbommen och likaså att lyfta upp den tunga dammluckan, vartill han använde en träspak som sattes i handtaget. Kvarnen var ursprungligen byggd 1837 av en inspektör Höijer å Gustafsborgs Säteri, vilket då ägde marken. Denna blev senare såld som eget hemman till Edvin Nilssons fader och denne lät ombygga kvarnhuset, vilket med tiden hade blivit skröpligt, men kvarnen fick även i fortsättningen samma utseende. Kvarnbyggnaden nedrevs omkring 1910.

Flera orsaker bidro till att de gamla skvaltkvarnarna försvunno. De större kvarnarnakunde mala mera säd på kortare tid och som jordbruken frambringade allt större sädesgrödor kunde inte skvaltkvarnarna hinna med malningen i rimlig tid. Vattentillgången i de mindre vattendragen blev för liten då de naturliga regnvattensuppsamlingarna, mossar och kärr utdikades. När de odlade områdena blevo större, kunde inte heller jordbrukarne själva få tid till att idka kvarndrift.

Kvarntyper : Större vattenkvarnar.

Om man fränser ovan omtalade skvaltkvarn, försvunno samtliga skvattor i Perstorps socken under sista hälften av 1800 talet. Större kvarnar byggdes vid åarna. Den första av dessa som omtalats låg på Gustafsborgs Säteris ägor, på den plats där Skånska Ättikfabriken nu ligger. Denna kvarn kallades vanligen "Finnamöllan", av vilken orsak är ej bekant. Den nedlades vid fabriken anläggning på 1880 talet, men i dess närhet fanns vid samma å, Ybbarpsån, en annan kvarn anlagd 1858 och denna uppehöll driften ännu en tid framåt. Den hette Ybbarps kvarn, men kallades Stensmälla, enär kvarnhuset var uppfört med väggar av gråsten. Emellertid inköpte Ättikfabrikens ägare hemmanet Ybbarp och därefter nedlades driften å Stensmälla och detta namn betecknar numera bostadshus som uppförts i närheten och den stora karaktärsbyggnadensom blev bostad åt fabriken ägare. Det gamla kvarnhuset av gråsten står kvar. Det användes en tid till arbetarebostad och blev sedan lagerlokal. Men invid fabriken anlade ägaren en ny kvarn ungefär där den gamla "Finnamöllan" stått. Denna kvarn var i drift till omkring 1930 då den nedrevs.

Inne i Perstorps samhälle finns sedan dess en nyare kvarn med modern kvarnutrustning och elektrisk drift.

I Oderljunga byggdes en större vattenkvarn år 1889 av en kvarnbyggare vid namn Möller, denna kvarn finnes ännu kvar, numera moderniserad och med annan ägare.

Kvarndriften vid de större vattenkvarnarna :

Vid Oderljunga kvarn har alltid ägaren själv varit mjölnare och till sin hjälp haft anställda kvarndrängar. Stensmälla däremot var på sin tid ständigt utarrenderad. En tid var det två personer som samtidigt voro arrendatorer och skötte kvarndriften gemensamt.

Betalning för mäld m.m.

Betalningen för malningen var tull. Vanligtvis tyckte de som läto mala, att mjölnarne togo för mycket i tull och denna ersattes med penningar. Detta skedde under första världskrigets tid. Under den tid kvarnägaren erhöll betalningen i tull, höll han sig med många svin, som han födde med tullsäden. Vanligen var detta en god affär för honom. Bageri i samband med kvarndrift förekom ej.

Fisk fanns i kvarndammarna, men vanligen endast vildfisk. Något fiske av betydenhet förekom ej, varför ingen fisk fanns till avsalu.

En kvarnägares sociala ställning kan anses ha varit likställig med självägandes bondes, kvarnarrendator med arrendator av lantbruk. Mjölredrängars anseende var ungefär lika med bondredrängars, nästan lägre. Vanligen voro de begivna på rusdrycker och kortspel, i synnerhet det senare. De hade ett rum s.k. kvarnkammare i kvarnhuset till bostad.

Malningen :

Torkningen av säd förekom vid regninga skördeår, genom att lägga råg i bakugnen. Till kvarnen transpiterades säden med skjuts varvid vagnen drogs av oxar i äldre tid och senare av hästar. Hästskjuts förekommer ännu, fast traktorer alltmera ha kommit i bruk. Forna dagars torpare brukade köra med sina kor och ännu i början av detta århundrade förekom det att torpare körde till "mölles" med kor. Torpare som bodde i kvarnens närhet, tog ofta en liten säck säd på en rullrör, eller buro den på ryggen. Det har berättats om torparhustrur som burit säd på ryggen till kvarnen.

6

Sädessäckarna märktes vanligen med ägarens initialer. Vanligen innehöll en havresäck 80 kg. och en rågsäck 100 kg. Till rågen hade man säckar av tätare väv, vanligen linne, detta för att rågmjölet, som ju var finare malet än havremjölet, ej skulle tränga igenom säcken. Då skjutsen kom fram till kvarnen, tog mjölnaren hand om säckarna. Numera finnes hissordning, men förr måste mjölnaren bära säckarna på ryggen upp till kvarnbingen, vilken alltid stod å andra våningen. Säden hälldes i bingen, denna rymde ett par säckars innehåll, därefter måste mjölnaren springa ned för kvarntrappan för att sätta säcken fast vid kvarnens mjöluttag. Den trädde här på ett par järnkrokar som voro fastsatta i kvarnens sidor. Efterhand som varje säck blev full med mjöl flyttades den åsödo och bands ihop med ett snöre och nästa säck fastsattes vid kvarnen. Mjölnare blevo experter på att knyta säckar, och s.k. möllareknutor voro allmänt kända. De med mjöl fyllda säckarna fingo stå kvar på kvarngolvet, tills ägarens skjuts anlände. Då tog mjölnaren varje säck och kastade upp den i vagnen. Vanan att hantera tunga mjölsäckar medförde en med tiden allt större styrka i armarna, mjölnare voro vanligen beryktade för sin armstyrka.

Varje bonde var givetvis angelägen att få mjöl av sin egen säd tillbaka, var och en ansåg ju sin vara som den bästa. I väntan på att malden skulle bli färdig, kundetiden tillbringas i kvarnkammaren. Som denna vanligen saknade eldstad, var den under kalla dagar ingen behaglig vänteplats. Det var dock mest drängar, som då de körde "mölleskjuts", höllo tilli kvarnkammaren. När bönderna själva kommo, blevo de vanligen av kvarnägaren inbjudna i dennes bostad för att trakteras. med kaffe och brännvin.